

Erik Schultz

Psykologisk Laboratorium, Københavns Universitet

Den gode, den onde og den grusomme

Mine kommentarer til Bertelsens artikel vil være tredelte. Først vil jeg sige nogle prisende ord om projektets ærinde og især fremtrække det, jeg finder mest originalt. Dernæst vil jeg komme med et par småkritiske bemærkninger til artiklens håndtering af gængse begreber og skoledannelser for endelig at fremtrække og diskutere artiklens standpunkt til moral. Det sidste ligger mig på sinde, da jeg selv i nogen tid har beskæftiget mig med overvejelser, der på visse punkter kan ligne Bertelsens.

Projektets ærinde. Den almene psykologi har altid haft svært ved at danne syntese mellem frihed og determinisme. Psyken er lavet af noget, der indiskutabelt fungerer meget deterministisk, og alligevel synes friheden at være psykens adelsmærke. Bertelsen udarbejder et ganske interessant synteseforslag, som kan rumme såvel determinismens som frihedens princip i samme såkaldt organisationsdynamiske model.

For at løse denne opgave defineres begreberne "hård determinisme", "blød determinisme" og "frihed". Jeg finder beskrivelsen af frihedens vilkår i feltet af den hårde og bløde determinismes betingelser ganske vellykket i sin pointegivende substans. Friheden blander sig organiserende i den deterministiske grund som materielt opbygger frihedens mulighed og der er velanbragt omhu i beskrivelsen af såvel vertikale som horisontale faktorer i denne grund.

Jeg kan godt lide Bertelsens bestræbelse på at forene virksomhedsteoretiske, psykodynamiske og eksistentielle positioner. Den antropologiske psykologi skal ganske enkelt løse denne opgave for at blive helstøbt. Hvor langt Bertelsens modelarbejde kommer i så henseende kan sikkert diskuteres; men det skitserer i hvert fald på en samlende overskuelig klar og veltilrettelagt facon et antropologisk standpunkt, der et langt stykke kan deles med mange kolleger i almenpsykologien.

Modellens mest originale bidrag er dens kapacitet til på psykologisk meningsfuld måde at skelne mellem det gode, det onde og det grusomme. Indløsningen af denne skelnen kommer ganske flot side 39ff som en konsekvens af den samlede model. At skelne mellem grusomhed som noget lavpsykisk hårdt eller blødt determineret og godhed henholdsvis ondskab som noget højpsykisk frivilligt antyder en indsigt, som psykologien har sukket efter at kunne præstere, fordi den aldrig har kunnet forholde sig fagligt til de egentligt onde handlinger mennesker af og til udfører. Det er faktisk flot at Bertelsen nøjes med at tegne en placering af ond vilje i sit modellandskab og angive, at hvis den onde vilje overhovedet findes, så findes den her i det allerhøjest placerede

psykiske regi som en intenderet villen gøre fortræd. Jeg tror sliig ondskab findes, og at Bertelsen har ret i placeringen af den, og den skelnes dermed fint fra den grusomhed mennesker kan komme til at afstedkomme på grund af svag vilje i et blødt determineret felt.

Et par småkritiske kommentarer til begreberne. Måske mangler jeg tilstrækkelig viden herom; men jeg fornemmer at den placering kaos får i figur 1 forstyrrer forståelsen af modelarbejdet i øvrigt. Der er vistnok ingen der mener, at kaos eller kompleksitet er indetermineret i en forstand, der har noget som helst med frihed at gøre. Snarere er det sådan, at der i kaotiske/komplekse situationer kan emergere former, som epistemologisk er uforudsigelige; men ontologisk mener jeg at sådanne kaotisk/komplekst baserede kreationer i verden opstår ud af tilstande, der på ingen måde organiserer noget i frihed. En konsekvens af dette problem finder jeg side 24, hvor det forekommer mig at Bertelsen begrunder vor menneskelige frihed i en fysisk beskrivelig kompleksitet.

Jeg vil også gerne påtale placeringen af begreberne dualisme og monisme i figur 2. Som de begreber traditionelt anvendes, er Bertelsen ganske klart monistisk placeret. Dualismen betegner nemlig traditionelt en position, hvor den frie psyke og den determinerede materie i princippet eksisterer uafhængigt af hinanden og derfor fordrer et koblende mødested for at kunne komme i interaktion. (Tænk på Descartes' bestræbelser på at finde lokaliteten for denne udveksling). Dualisme indebærer, at man i princippet kan tænke sig at kroppen dør, mens psyken lever videre, og man kan yderligere forestille sig at psyken er der, før den har fundet sig en krop at blive knyttet til.

Det kan Bertelsens model helt klart ikke forestille sig. Den hårdt og blødt determinerede krop er materielle forudsætninger for, at psykens frie vilje kan udfolde den organisering af de materielle forudsætninger, som er psykens opgave. Derfor er Bertelsen monist, og det er netop denne placering som muliggør foreneligheds-synspunktet, der i figur 2 er sideordnet monismens placering under uforeneligheds-synspunktet.

Selvfølge er definitioner hvermands sag, og Bertelsen vælger altså at definere monisme som betegnelse for henholdsvis objektiv idealisme eller mekanisk materialisme. Irriterende er det imidlertid i hvert fald, for disse ismer betragtes sædvanligvis som skoleeksempler på dualismens konsekvenser.

Den moralske eller gode handling. At handle godt er at handle moralsk ansvarligt. Hvordan kan vi ifølge Bertelsen gøre dette?

Det angiver Bertelsen side 22 og side 42. Sider 22 får vi at vide, at den moralske/gode handling sker i kraft af "ikke regelbundne principper og forbilleder, efter hvilke vi kan overveje vore begrundelser for vore tilværelsesprojekter". Side 42 uddybes det med at disse principper og forbilleder overvejes og kommer overens "med tilværelsens eksistentielle og moralske temaer".

Jeg tror Bertelsens model er mere eksistentiaalistisk end han selv anerkender, for han placerer jo eksistentiaalismen som en af de positioner, der syntetiseres med noget andet. Efter min mening bliver eksistentiaalismen - også den moderate udgave - i lidt for høj grad karikeret af Bertelsen, for det er faktisk hovedpointen i den eksistentiaalistiske mainstream Bertelsen tilslutter sig. Hovedpointen i al eksistentiaalisme er nemlig, at mennesket har frihed til henholdsvis at tage ansvar for eller løbe fra ansvaret for den deterministiske tvang mennesket er kastet i ufrivilligt. Ingen eksistentiaalist mener i ramme alvor, at mennesket frit kan vælge at flyve som fuglen. I hvert fald ingen eksistentiaalist, som fortjener at blive taget teoretisk alvorlig.

Jeg har selv arbejdet med en kritik af den seriøse eksistentiaalismes moralopfattelse, som jeg faktisk synes at finde hos Bertelsen. Lad Sartres efter min mening skrækkelige eksempel med den unge kvinde, som Bertelsen i Sartres ånd viderebehandler side 35 ff, belyse mit problem.

En ung kvinde befinder sig i en åndfuld samtale med en ung mand på en cafe. Man forestiller sig et ungt par som enhver Kirsten gifttekniv gerne så som et vordende ægtepar. På et fremskredent tidspunkt i parrets åndelige udvekslinger bliver manden pludselig seksuelt ekspansiv, idet han tager pigens hånd. Pigen lader ham gøre det og finder sig passivt i at hans hånd nu ligger inviterende oven på hendes; men selv vil hun hverken afvise seksuelt ved at tække hånden til sig eller imødekomme seksuelt ved at tage aktivt fat.

Sartre ser i denne situation en ung pige, som fraspalter sit ansvar for sin egen seksualitet, og Bertelsen uddyber ved at sige, at den unge pige mangler evne til at forene "seksualitetens saftige floder og dydens smalle stier". For Bertelsen er hun kandidat til en udredende form for psykologhjælp.

Sikke noget sludder. Hvis den unge piges tilværelsesprojekt er at finde en god mand at stifte familie med - helt i overensstemmelse med de ikke regelbundne principper og forbilleder som kommer overens med tilværelsens eksistentielle og moralske temaer - er hendes handling et godt eksempel på det, som Bertelsen kalder ansvarlighed af 2. grad.

Hun tiltrækkes på kvindelig fransk vis af den unge mands åndelige serenade og begynder svagt at drømme om at de to måske kan finde ud af livets store åndelige saftighed sammen. På ægte fransk kvindelig vis kender hun imidlertid mandepsyken. Måske bager han kun på hende for at få hende i kassen den efterfølgende nat, og det kan hun ikke bruge til noget.

Hvad skal hun gøre? Hvis hun trækker hånden for jomfrunalsk til sig mister den unge mand måske modet og tør derfor ikke invitere hende ud en anden dag. Hvis hun

begynder at udtrykke aktive seksuelle opmuntringer, tror den unge mand måske, at hun er med på at blive scoret samme nat. Hun gør derfor det helt rigtige. Hvis den unge mand har reelle hensigter med hende, bekræfter hun, at han kan fortsætte ad den linie. Hvis han ikke har det, får han at vide, at han må lede et andet sted.

Jeg tror ikke på at denne unge kvinde behøver udredende psykologhjælp; det er snarere Sartre, som kunne trænge til at lære et og andet om den kvindelige psyke. Jeg synes ikke om, at Bertelsen slår følge med Sartre i denne uvidenhed.

For Sartre udtrykker nemlig gennem et sådant eksempel svagheden ved den eksistentiaalistiske position. Positionen glemmer nemlig ofte, at de ikke regelbundne moralske principper og forbilleder for menneskelig handling skal være sande tolkninger af den determinerede menneskenatur, og den inkluderer blandt andet de to køns naturgivne determinerede forskellighed i kurtisering. Hvis kvinden forføres til at opføre sig som en mand forvalter hun ikke i 2. ordensansvarlighed sin natur, som er determineret som kvindenatur.

Jeg synes generelt, at Bertelsens model har tendenser i retning af denne typiske eksistentielle "luftighed" omkring bestemmelsen af de højeste principper og forbilleder, som vor frie ansvarlighed bindes af. Dog som sagt kun tendenser, for den meget fine bestemmelse af 3. ordensansvarlighed, der byder os at være gode, når vi har de determinerede forudsætninger herfor sidder efter min mening lige i øjet. Vi kan nemlig på sådanne forudsætninger vælge at være onde.

Jeg vil gerne afslutte med at bede Bertelsen overveje, hvad der kan menes med en eksistentielt udviklende samtale. Hvis et menneske ikke behøver udredning, vil vejen for det gode liv jo ligge åben, hvis det pågældende menneske vil det. Mener Bertelsen, at psykologer kan ligge inde med en faglig viden som kan tilbydes her? I så fald forstår jeg ikke, hvad det skulle være.